

Ónefnanlegt dao og ónefnt de: Um túlkun Halldórs Laxness á *Daodejing*

Inngangur

Hinn kínverski daoismi, eða „taóismi“ eins og flestir þekkja líklega betur til hans, er ekki tíðrætt umfjöllunarefni á Íslandi.¹ Þó kom grundvallarrit hans, *Daodejing* (gjarnan ritað *Taoteking* eða *Tao te king*), út árið 1921 í íslenskri þýðingu bræðranna Jakobs Jóhannessonar Smára og Yngva Jóhannessonar sem *Bókin um veginn*. Þetta stutta og kjarnyrta en óneitanlega vandtúlkaða rit hefur síðan verið þýtt fjórum sinnum til viðbótar á íslensku, síðast árið 2010 og þá í fyrsta skipti beint úr frummálinu, fornkínversku, af Ragnari Baldurssyni sem gaf því titillinn *Ferlið og dygðin*.² Allar hinar útgáfurnar eru þýddar í gegnum millimál á borð við dönsku, ensku og/eða frönsku og jafnvel með hliðsjón af öðrum evrópskum tungumálum.

-
- 1 Stafsetningin „taóismi“ byggist annars vegar á eldri enskri umritun á kínversku skv. Wade-Gileskerfinu og hins vegar á tilraun til að tákna íslenskan framburð með broddstafnum „ó“. Þótt þessi stafsetning hafi að miklu leyti verið fest í sessi á Íslandi er hún vandasöm af tvennum ástæðum: Upphafsstafurinn „t“ gæti samrýmst mjúklestum enskum framburði á sama staf en ekki hinum tiltölulega harða íslenska og alls ekki kínverskum framburði sem er fremur í ætt við „d“. Hitt er að sérhvert tákni á kínversku er aðeins eitt atkvæði, í þessu tilvikinu „dao“ (hljómar eins og „dá“ á íslensku) en ekki „da-ó“ eða „ta-ó“ sem hefðbundin íslensk stafsetning virðist gefa til kynna. Í greininni notast ég við stafsetninguna „daoismi“, „dao“ og „de“ sem samræmist kínverska pinyin-umritunarkerfinu og er að mestu notað meðal fræðimanna nú á dögum en held þó öðrum útfærslum óbreyttum þar sem vitnað er í önnur rit á íslensku.
 - 2 Aðrar þýðingar sem gefnar voru út á milli þeirra sem nefndar hafa verið eru *Tao te king eða Bókin um dyggðina og veginn* í þýðingu Sören Sörensonar (1942), *Bókin um Tao* í þýðingu Gunnars Dal (1998) og *Tao Te King – Bókin um veginn og dyggðina* í þýðingu Njarðar P. Njarðvík (2004). Í umfjöllun minni hér vísa ég til ritsins sem *Daodejing* nema þegar vísað er til tiltekinnar þýðinga.

Texti *Daodejing* er torræður, sem sést einna helst af því að þýðendum víða um heim hefur fundist ástæða til að snara honum yfir á sama tungumál oftast en einu sinni. Tilvist fimm þýðinga á íslensku segir sína sögu, en að Biblíunni undanskilinni hefur engin bók verið þýdd jafn oft á íslensku. Víða á stærri málsvæðum hefur hún jafnvel vinninginn yfir Biblíunni, því á ensku hafa t.d. komið út vel á annað hundrað þýðingar síðan fyrsta enska þýðingin birtist árið 1868.³

Nóbelskaldið Halldór Laxness hafði mikið dálæti á ritinu og skilningur hans á heimspeki þess læddi sér oft inn í skáldverk hans, eins og fjallað er um í öðrum greinum þessa sérheftis. En hann skildi líka eftir sig nokkrar stuttar ritsmiðar sem fjölluðu gagnert um ritið og inntak þess. Í þessari grein hyggst ég rýna í þessar ritsmiðar og nýta mér hugmyndir hans sem leiðarstef í frekari umfjöllun um tvo grundvallarþætti ritsins, nefnilega táknið dao 道 og de 德 sem saman mynda titil þess. Enginn vafi leikur á því að sú athygli sem Halldór sýndi ritinu hefur stuðlað að því að íslenskir lesendur hafi sýnt því nokkurn áhuga og túlkun hans hefur jafnframt haft mótandi áhrif á skilning Íslendinga á því. Enda þótt fjórar aðrar þýðingar hafi birst á íslensku eftir að fyrsta þýðingin leit dagsins ljós árið 1921 virðist þessi elsta þýðing enn vera sú áhrifamesta og vinsælasta meðal íslenskra lesenda. Það kann að miklu leyti að skýrast af því að Halldór skrifaði stutt formálsorð að þýðingunni í annarri útgáfu hennar hálfri öld síðar eða árið 1971.

Auk ofangreindra formálsorða styðst ég einkum við tvær ritgerðir Halldórs: Sú fyrri er nærri 30 árum eldri ritdómur sem hann skrifaði um þýðingu hins sjálflærða en mikilvirka þýðanda Sörens Sörensonar, *Tao teh king eða bókin um dyggðina og veginn*. Það var önnur íslenska þýðingin á sama riti og kom hún út árið 1942. Þá síðari skrifaði hann hins vegar fáeinum árum eftir formálsorðin, eða árið 1977, og nefnist hún „Taoteking sem þýðingarvandamál“. Loks notast ég við stutta umfjöllun úr *Alþýðubókinni* og gríp einnig á fáeinum stöðum niður í smásögu Halldórs, „Temúdjín snýr heim“, frá árinu 1941 þar sem áhrif daoismans og einkum ritsins *Daodejing* fara ekki á milli mála.

3 Damian J. Bebel og Shannon M. Fera, „Comparison and Analysis of Selected English Interpretations of the Tao Te Ching“, 133.

Titillinn *Daodejing* og megininntak ritsins

Ritdómur Halldórs frá 1942 sýnir glögglega að hann hafi lengi haft mætur á *Daodejing* og hefur hann á orði að hann hafi reynt „að gjalda henni þakkir ævi [s]lunnar í lítilli sögu, Temúdjín snýr heim“, frá árinu á undan. Þýðing Sörens Sörensonar, sem Halldór tekur til umfjöllunar í ritdóminum, felur í sér ítarlega ritskýringu við hvern kafla og er hún líklega undir guðspekilegum áhrifum, enda var Sören mikill áhugamaður um indverska heimspeki og guðspeki. Viðleitni Sörens til að skýra merkingu hvers kafla fyrir sig í smáatriðum virðist hafa farið fyrir brjóstið á Halldóri og í ritdóminum fer hann stundum háðulegum orðum um ritskýringarnar sem þýðingin hefur að geyma. Hann gagnrýnir fyrst að „einhverjar siðferðisshetjur“, sem á líkast til við um Sören sjálfan, hafi tekið upp á því að kalla ritið „Bókina um *dyggðina* og veginn“ og að þeir virðist líta svo á að það eigi að vera „nokkurs konar handbók í siðferði fyrir Vesturlandamenn tuttugustu aldar“ sem Halldór gagnrýnir harðlega. Hann bætir svo við: „En það er álíka fráleitt að ætla sér að hafa Taóteking fyrir kristilegt barnalærdómskver eins og lifa samkvæmt málverki frá T'ang-dýnastífunni.“⁴

Það er raunar ekki útilokað að Tang-málverk geti kennt okkur sitt-hvað um lífið og Halldór gerir því raunar skóna með ljóðrænum hætti undir lok ritdómsins. Vissulega er þó hægt að taka undir með honum um að tæplega sé við hæfi að setja *Daodejing* fram sem ígildi kristilegs barnalærdómskvers. Samt er tvennt í þessum hnýtingum skáldsins sem gera má athugasemd við.

Annars vegar hefur ritið svo sannarlega verið notað sem nokkurs konar leiðarvísir um daglegt líf í aldanna rás og það felur óneitanlega í sér talsverðan siðferðisboðskap í þeim skilningi að mæla með verðmætamati og viðbrögðum við veruleikanum sem ætlað er að stuðla að betra lífi, auk þess sem hvers kyns ofbeldi, valdbeiting og þvingun eru þar fordæmd sem óheilladrjúgar leiðir til árangurs. Halldór virðist taka undir þetta síðar í formálsorðunum frá 1971 þegar hann segir bókina eiga „fleira sammerkt við lífið sjálft en flestar aðrar bækur“.⁵

Hitt sem ber að athuga er að viðbót Sörens um *dyggðina* í titlinum er að minnsta kosti formlega réttlætanager, því hún vísar til tákns í

4 Halldór Laxness, „Bókin um veginn“, 282.

5 Halldór Laxness, „Formálsorð“, 5.

upprunalegum titli *Daodejing* sem látið var óþýtt í fyrsta íslenska en þekktasta titlinum, *Bókinni um veginn*, en í formálsorðunum vísar Halldór alltaf til ritsins sem *Bókarinnar um taó*. Vera má að Gunnar Dal, sem gaf út lauslega endursögn sína árið 1998 undir þessum titli (þó raunar án broddstafarins), hafi tekið það upp frá honum.⁶

Táknið sem bæði bræðurnir Jóhannessynir og Halldór láta vera að þýða í titlinum er „de“ 德 („te“ samkvæmt eldri umritun). Það er svo sannarlega ekki auðþýðanlegt tákn og full ástæða er til að velta vöngum yfir því hvort orðið „dyggð“ eigi þar endilega best við.⁷ Þessi tvö atriði, þ.e. lífsspeki ritsins og titill þess, eru í nánnum tengslum og ástæða er til að grennslast betur fyrir um þau.

Í Kína til forna báru textar ekki titla og því eru titlar kínverskra fornrita sjaldnast upprunalegir. Með tíð og tíma þurfti hins vegar eðlilega að ljá þeim titla til að hægt væri að vísa til þeirra. Þetta voru ekki titlar sem áttu að sýna frumleika eða vera einhvers konar smellifyrirsagnir til að grípa athygli, heldur voru þeir ýmist lýsandi fyrir innihaldið, voru kenndir við fyrstu orðin í þeim eða báru einfaldlega nafn höfunda.⁸ Í kínversku málumhverfi er t.d. eðlilegt að vísa til bókarinnar *Daodejing* einfaldlega sem *Laozi* (ritað ýmist Lao Tse, Lao-tse, Lao Tzu eða Lao tze á íslensku), enda var sá talinn höfundur verksins samkvæmt aldagamalli hefð. Langlíklegast er að upprunalegasti titill ritsins sé því einmitt nafn meints höfundar, *Laozi*. Hér eru á ferðinni tvö tákn 老子 og merkir hið fyrra „gamall“ og algengast er að skilja hitt sem virðingarheiti sem mætti útleggja sem „meistari“. Halldóri er þessi merking fullljós. Í „Taoteking sem þýðingarvandamál“ kemst hann svo að orði:

Höfundarnafn sem fylgir [bókinni], Laotse, er ekki mannsnafn að því er mér skilst heldur einhverskonar blendíngur úr uppnefni og gælunafni eins og þegar við segjum „sá gamli“ eða „kallinn“. Þó vera kunni að tiltekinn maður hafi sett bæklinginn saman fyrir öndverðu er ekki fyrir það að synja

6 „Þýðing“ Gunnars er tvímælaust frjálsegasta íslenska útlekkingin á textanum en hann á það til að sleppa hlutum hennar og jafnvel bæta við orðum sem ekki eiga sér samsvörin í frumtextanum.

7 Í yfirliti sínu frá 1908 yfir „Kennifeður Kínverja“ kallar Ágúst H. Bjarnason bókina „Vegurinn og dyggðin“, *Yfirlit yfir sögu mannsandans: Austurlönd*, 22. Svo vill til að það er nákvæmlega sami titill og Skúli Magnússon valdi fyrir þýðingu sína á völdum köflum úr *Zhuangzi* sem út kom árið 1969.

8 Ragnar Baldursson, „Inngangur“, 18.

að einhver heimspekíngaskóli hafi sest á rökstóla í fyrndinni og látið sér detta þetta í hug.⁹

Hér hefur Halldór á réttu að standa. Í *Alþýðubókinni* setur hann fram sína eigin útgáfu af goðsögulegum uppruna ritsins sem þar er kölluð „litla bókin eftir gamla manninn“. ¹⁰ Sú goðsögn á rætur sínar að rekja til kínverska sagnaritarans Sima Qian (u.þ.b. 145–86 f.Kr.) sem sagði Laozi hafa verið eldri samtímamann Konfúsíusar (551–479 f.Kr.) og greindi frá því að þegar Laozi ætlaði sér að halda yfir landamæri Kína um fjallaskarð í vesturhluta landsins hafi landamæravörður nokkur, sem með einhverjum hætti mun hafa borið kennsl á hann, aftrað honum för nema hann hripaði niður visku sína, sem hann og gerði í rétt rúmlega 5000 táknum.¹¹ Halldór spinnir skemmtilega í kringum þessa sögu og greinir frá næturdvöl gamla mannsins hjá fjölskyldu „sýslumarkavarðarins“. Eftir að hafa tekið eftir því að „þessi einmana óferðvani gestur sagði viturlegri orð um veginn en allir ferðamenn samanlagðir sem gist höfðu á þessum bæ“ biður bóndinn gamla manninn „að hripa niður á blað fyrir okkur ögn af því sem þú hefur sagt okkur í kvöld um veginn, og lofa okkur að eiga til minningar um þig eftir að þú ert farinn.“¹²

Það sem eftir lifði nætur sat gamli maðurinn uppi og skrifaði litlu bókina sína um veginn við týruna á kertinu sínu og fékk bóndanum að morgni, hélt síðan leið sinnar yfir fjallið.

Á þennan hátt er til orðin merkilegasta bók sem nokkru sinni hefur verið rituð í heiminum, *Bókin um Veginn*.¹³

Meðal kínverskra fræðimanna er enn oft gengið út frá því að Laozi hafi raunverulega verið til sem persóna og sé höfundur ritsins.¹⁴ Sú

9 Halldór Laxness, „Taoteking sem þýðingarvandamál“, 128–129.

10 Halldór Laxness, *Alþýðubókin*, 22.

11 Elstu heimildir um sögu þessa er að finna í *Sögurritningu (Shiji 史記)* eftir Sima Qian (u.þ.b. 1. öld f. Kr.) en hana má finna víða í enskri þýðingu, t.d. hjá D.C. Lao, „Introduction“, x. Sjá einnig Geir Sigurðsson, „Hver var Lao Tse og var hann í raun og veru til?“.

12 Halldór Laxness, *Alþýðubókin*, 23–24.

13 Sama stað, 24–25.

14 Sjá t.d. Gao Xiuqin 高秀芹 (ritst.), *Zhongguo zhexue shi* 中国哲学史 [Kínversk heimspekisaga], sem unnin er í sameiningu af meðlimum heimspekideildar Beijing háskóla, en þar er lífshlaup Laozi rakið eins og um hvern annan höfund væri að ræða, 68.

skoðun er þó að verða æ algengari að Laozi, „gamli meistarinn“ eða „kallinn“ eins og Halldór nefnir hann, sé uppdiktað nafn, hugsanlega yfir hóp fólks sem á sínum tíma hafi yfirgefið stríðshrjáð samfélag Kínverja til að setjast að í áður mannlausum sveitum, hugað að annars konar gildum en þeim er ríktu í samfélaginu og á grundvelli þess sett saman ritið yfir alllangt skeið.¹⁵ Auk þess er almennt talið að bókinn hafi ekki verið sett saman fyrr en í fyrsta lagi á 4. öld f.Kr., a.m.k. tveimur öldum eftir að sagan segir að Laozi hafa skrifað hana niður við vesturmæri Kína til forna, enda er hvergi vísað til hennar í heimildum eldri en frá þeim tíma.¹⁶

Á meðan Laozi vísar þannig til meints höfundar vísar titillinn *Daodejing* til þess sem ritið hefur að geyma. Bókstafleg merking *Daodejing* er „sígilt rit“, „helgirit“ eða „kanóna“ (jing 經)¹⁷ um dao og de sem er nánari tilvísun til uppskiptingar ritsins í dao-hluta (kafla 1–37), stundum nefndur *Dao jing* 道經, og de-hluta (kafla 38–81), sem gengur þar með undir heitinu *De jing* 德經. Raunar er athyglisvert að í merkjum fornleifafundi í Mawangdui í suðurhluta Kína árið 1973 fundust tvö silkihandrit af ritinu sem ná a.m.k. aftur til ársins 168 f.Kr. og í öðru þeirra er hlutunum tveimur snúið við, þannig að *Dedaoting* ætti þar betur við en *Daodejing* sem titill ritsins. Þetta kann að hafa meiri þýðingu en virðist á yfirborðinu, því í kínverskum fornritum er ósjaldan hafist handa með þeim skilaboðum sem talin eru eiga hvað brýnast erindi við lesandann. Það eru því nokkur áhöld um það hvort eigi að teljast mikilvægara, dao eða de, en alltétt er ljóst að ekki beri að vanmeta vægi de. Við skulum nú snúa okkur nánar að hugtakaparinu og byrja með hefðbundnum hætti á dao.

15 Sjá Coutinho, 45; Lai, 97; Ragnar Baldursson, „Inngangur“, 13–15. Þess má til gamans geta að eins og gildir um fjölmörg fornkínversk tákni hefur 子 fleiri en eina merkingu og gæti einnig þýtt „sonur“ og í afleiddum skilningi „barn“. Þannig gæti Laozi allt eins haft hina þversagnarkenndu merkingu „gamla barnið“. Það væri í samræmi við tilvísanirnar til kornabarna sem ákjósanlegar fyrirmyndir í *Daodejing*, t.d. í köflum 10 og 28. Laozi, „gamla barnið“, gæti þannig verið orðaleikur sem kallast á við inntak ritsins.

16 Nýlegir fornleifafundir í Kína benda til þess að a.m.k. sumir hlutar bókarinnar hafi verið komnir í dreifingu undir lok 4. aldar f.Kr. en ólíklega mikið fyrr en þá. Sjá Coutinho, 79.

17 *Daodejing* er tvímælaust heiti sem ritinu var gefið síðar meir og þá væntanlega af trúarlega innblásnum „daoistum“ sem vildu ljá því ákveðna helgi með því að kenna það við „kanónu“ (jing 經) sem fram að því hafði einskordast við konfúsíansk rit og búddískar „sútrur“ eftir innreið búddismans í Kína á 1. öld e.Kr. Sjá Coutinho, 47.

Dao 道

Hvað er þetta dao? Við þessu er ekkert einfalt svar. Þegar reynt er að varpa ljósi á merkingu kínverskra tákna er oft byrjað á því að greina „orðsifjar“ þeirra, þ.e. það sem tiltekið tákn sýnir með hliðsjón af einstökum táknþáttum þess. Slík greining gefur merkinguna þó aðeins lauslega til kynna og varast ber að skilja hana of þröngt, enda hafa kínversk tákn gjarnan fjölmargar afleiddar merkingar sem mótast hafa á löngum tíma og í ólíku samhengi. Táknþættir dao gefa til kynna höfuð 首 sem er á gangi 上 og skipta báðir þessir þættir máli fyrir merkingu táknsins.¹⁸ Afleiddar merkingar eru til dæmis „vegur“, „leið“, „slóð“, „vegferð“, „að vera á ferli“ og líka nafnorðið „ferli“ eins og fram kemur í þýðingu Ragnars Baldurssonar og vísar þar til hinnar stöðugu hreyfingar og þeirra breytinga sem einkenna veruleikann í heild.¹⁹ Þess má geta að Ágúst H. Bjarnason, í yfirliti sínu yfir kínverska heimspeki frá 1908, talar um dao sem „heimsrás“ sem er á margan hátt sambærileg hugsun.²⁰ En dao má líka skilja sem stefnu í skilningnum „hugsunarstefna“ og það helst jafnframt í hendur við aðra (en óalgengari) merkingu táknsins sem er „að segja“ eða „tala“, en af því má leiða merkinguna „kenning“. Að mínu viti er dao einmitt það fornkínverska hugtak sem kemst næst því að grípa þá hugmynd sem við höfum um „heimspeki“ eða „hugmyndaskóla“.²¹ Annars staðar hef ég raunar lagt til að í konfúsíanísku samhengi megi dao líka skilja sem „menningarhefð“, þ.e. ákveðna samhangandi leið sem við erum – eða ættum að vera – að ryðja áfram í samtímanum.²²

18 Sjá Xu Shen 許慎, *Shuowen jiezi* 說文解字, fyrra bindi, 262–263. Um er að ræða n.k. „orðsifjabók“ sem út kom í kringum 100 e.Kr. Þess ber að geta að í langflestum kínverskum táknum gefur annar eða einn táknþátturinn framburðinn til kynna en það á ekki við um táknið dao; þar eru báðir þættirnir merkingarfræðilegs eðlis.

19 Laozi, *Ferlið og dygðin*.

20 Ágúst H. Bjarnason, *Yfirlit yfir sögu mamsandans*, 35–36. Í endurskoðuðu útgáfunni frá 1949 sem ber nafnið *Saga mamsandans* hefur Ágúst tekið upp orðið „Alvaldið“ frá þýðendum *Daodejing* og fallið frá orðinu „heimsrás“, þótt þar kenni hann dao raunar við „rás viðburðanna“, 32.

21 Sjá einnig upptalningu Ragnars Baldurssonar á mögulegum merkingum dao, „Inngangur“, 15–16. Kínverska nýyrðið zhaxue 哲學 yfir heimspeki kemur upprunalega úr japönsku (tetsugaku 哲学) á 19. öld en þá reyndist þurfa að þýða vestræn hugtök í kjölfar þess að bæði Kínverjar og Japanir voru neyddir til að opna sig gagnvart vestrænum áhrifum. Sama gildir um hugtakið yfir trúarbrögð, 宗教 (kínv. zongjiao / jap. shukyo), en fram að þeim tíma voru ekki til orð í þessum málum sem gerðu skýran greinarmun á þessu tvennu.

22 Geir Sigurðsson, *Confucian Learning and Ritual Propriety*, 29–30.

Að skilja dao sem „heimspeki“ kemur heim og saman við þá staðreynd að allar hugmyndastefnur Kínverja til forna voru með sitt „dao“, eins og Halldór kemur raunar inn á þegar hann greinir frá samræðu sinni við ónefndan – eða kannski nafnlausan – mann sem hann kallar „páfa“ eða „höfuðklerk“ taóista í Peking og mun hafa tjáð honum að „hundrað ólíkir skólar [...] kappræða allir taó og útleggja hver á sína vísu.“²³ Hér kann að vera að Halldór misskilji „páfann“ sinn sem átti væntanlega ekki við að skólarnir hafi útlagt dao hver á sína vísu, heldur að í Kína hafi verið til fjölmargar stefnur – einmitt oft kenndar við „hundrað“ – sem hver og ein var með sitt dao, þ.e. sína leið, kenningu eða heimspeki.

Í *Daodejing* er hins vegar talað um dao með tvíræðari hætti, þ.e. dao er bæði kenning eða heimspeki daoista, eins og gildir um aðrar stefnur, en dao fær líka verufræðilega eða frumspekilega stöðu. Sú staða hefur verið vestrænum þýðendum mjög hugleikin, enda býður hún upp á að dao sé sett fram sem yfirskilvitlegt hugtak eða jafnvel guðleg vera sem minnir um margt á hinn kristna Guð. Athyglisvert er að Halldór skuli býsnast svo mjög yfir því sem hann kallar „kristna“ útleggingu Sörens Sörensonar árið 1942 á meðan hann gerir lengi vel engar athugasemdir við að bræðurnir Jóhannessynir skuli þýða dao sem „Alvaldið“ með stórum staf og ákveðnum greini sem bersýnilega gefur til kynna einhvers konar æðri mátt í ætt við platonska eða kristna tvíheimshugsun. Nokkrum áratugum síðar, í „Taoteking sem þýðingarvandamál“, gerir Halldór raunar eftirfarandi athugasemd:

Oft hef ég staðið mig að því að sproksetja þýðingu Jakobs á orðinu taó ss Alvaldið (með stórum staf), en jafnoft sætt mig við hana aftur. Satt að segja hef ég í augnum gerðum bókarinnar rekið mig á viðhlítandi þýðingu þessa lykilorðs; kanski, þegar öllu er á botninn hvolft, ekkert sérstakt keppikefli að finna það.²⁴

Eftir að hafa talið upp ýmsar erlendar útfærslur á titli ritsins klykkir hann út: „Bestir hafa reynst mér þeir þýðendur sem ekki bera við að þýða titilinn.“²⁵

23 Halldór Laxness, „Formálsorð“, 11.

24 Halldór Laxness, „Taoteking sem þýðingarvandamál“, 134–135.

25 Sama stað, 135.

Snemma á ferli sínum gerði Halldór sjálfur athyglisverða tilraun til að þýða hugtakið, eða í smásögunni „Temúdjín snýr heim“ frá 1941. Þetta er einstaklega vel heppnuð saga í daoískum anda um sjálfan Genghis (eða Chinggis) Khan sem gerir sér grein fyrir því að hann sé þrátt fyrir allt ekki eilífur og sækist því eftir fundi með meistara nokkrum kínverskum, Sing-Sing Hó, í þeirri von að hann geti látið honum í té „töframeðal ódauðleikans“. Meistarinn reynir að gera „stórkaninum“ ljóst að líf í samræmi við hið Eina, sem hann kallar stundum Alvaldið, er „eina leiðin“ til að auka veg lífsins. Stórkaninn er svo upptekinn af eigin hégóma og fastur í kreddubundinni eftir-sókn eftir auði, heimsyfirræðum og orðstír að hann skilur aldrei það sem meistarinn ýjar að. Loks deyr hann eftir enn einn bardagann áður en hann kemst alla leið heim „þar sem vatnið í ánum er kalt og tært og straumhljóð þeirra kátt eins og litlar bjöllur“.²⁶ Sagan tjáir áleitinn friðarboðskap undir augljósum áhrifum *Daodejing*. Hún er líklega innblásin af frásögnum af fyrsta keisara Kína, Qin Shihuang, sem ekki ólíkt Genghis Khan beitti miklu harðræði og ólýsanlegum grimmdarverkum til að sameina Kína undir sinni stjórn á síðustu áratugum 3. aldar f.Kr. en óttaðist sjálfur svo dauðann að hann gerði oftsinnis út leiðangur til að finna daoíska meistara sem hann taldi að hefðu ódauðleikalyf í fórum sínum. Kaldhæðni örlaganna kann hins vegar að hafa búið svo um hnúta að hann hafi einmitt látist úr blýeitrun þegar hann lagði sér til munns einn þeirra drykkja sem honum hafði verið talin trú um að innihéldi ódauðleikalyfið.²⁷

Í sögunni setur Halldór fram margar af þeim umsnúnu gildis-hlöðnu andstæðum sem daoíska ritið boðar, einkum hvað varðar mannlega hegðun, t.d. mýkt og hörku, látleysi og hégóma, hógværd og dramb eða hófsemi og græðgi, svo nokkuð sé nefnt. Þar kallar hann dao „hið Eina“ – líka með stórum staf – og vitnar oft nánast beint til *Daodejing*, t.d. hér: „Hið Eina streymir burt og fjarlægist. Og úr fjarlægðinni nálgast það aftur. Það elur önn fyrir öllu, en hirðir ekki um að vera kallað drottinn. Allt sem lifir hvílir á því. Allir hlutir lúta því.“²⁸

Með hugtaki sínu „hið Eina“ hefur Halldór líklega fallið fyrir þýðingu bræðranna á kafla 39 í *Daodejing* sem hljóðar svo: „Frá því í

26 Halldór Laxness, „Temúdjín snýr heim“, 40.

27 Sjá t.d. Tanner, *China. A History*, 91.

28 Halldór Laxness, „Temúdjín snýr heim“, 34.

fyrndinni hefur hið Eina búið í heiðríkju himinsins, festu jarðarinnar, andlegu eðli sálnanna, straumvötnum dalanna, lífi alls heimsins, stjórn konunga og þjóðhöfðingja. Allt þetta er sprottið af hinu Eina.²⁹

Ekki er heldur loku fyrir það skotið að titill og umfjöllunarefni smásögunnar hafi verið innblásin af upphafsorðunum í kaflanum á eftir: „Leiðir Alvaldsins liggja heim. Hógværð einkennir starfsemi Alvaldsins“. Temúdjín (Genghis Khan), sem fylgir ekki Alvaldinu og er allt annað en hógvær, snýr í raun aldrei heim, nema þá sem liðið lík.

Engu síður en „Alvaldið“ ber „hið Eina“ óneitanlega nokkurn keim af platonsk-kristnum túlkunum. Í *Daodejing* vísar „hið Eina“ raunar ekki til táknsins dao, heldur orðsins „yi“ sem stendur fyrir töluna „einn“ og er táknað á kínversku með láréttu striki: 一. Margir heimspekilegir túlkendur telja þó að talan „einn“, sem jafnframt mætti skilja sem heimsfræðilegt „samhengið“ í heild sinni, sé einfaldlega önnur útlekking á dao. Í því ljósi má nefna til sögunnar handrit sem einnig fannst við fornleifauppgröft í Kína, að þessu sinni árið 1994, og er kenndur við staðinn Guodian. Textinn sem um ræðir er líklega frá svipuðu tímabili og *Daodejing*, hann er bersýnilega af daoískum meiði og er kenndur við upphafsorðin, „Hið mikla eina getur af sér vatn“ (*Da yi sheng shui* 大一生水). Hið „mikla eina“, sem kannski mætti einmitt auðkenna sem „hið Eina“ með stórum staf, er annar háttur á að auðkenna dao. Síðar í textanum er tekið fram að táknið „dao“ eða „vegurinn“ sé einungis auknefni yfir það sem ekki verður tilgreint með nafni.³⁰

Í algengustu túlkun *Daodejing* hefst ritið einmitt á því að upplýsa lesandann um að hinu eiginlega dao verði ekki lýst með orðinu dao. Halldór veitir þessum upphafsorðum mikla athygli. Í ritdóminum segist hann t.d. blygðast sín fyrir að hafa ritað söguna „Temúdjín snýr heim“ þegar hann lítur „enn einu sinni á upphafsorðin [...], það taó sem verður lýst með orðum er ekki hið ‚eilífa taó“.³¹

Hvernig ber eiginlega að skilja þessa fyrstu setningu? Hér gefur að líta útlekkingarnar á fyrstu setningu ritsins í fjórum íslenskum þýðingum.³² Eins og sjá má eru þýðendur á svipuðu róli.

29 Lao-Tse, *Bókin um veginn*, 39.

30 Sjá Kuan-yun Huang, *The Lost Texts of Confucius's Grandson*, 108.

31 Halldór Laxness, „Bókin um veginn“, 281.

32 Hér undanskil ég einungis endursögn Gunnars Dal sem sker sig frá hinum og segja má að fari sínar

Ferlið sem hægt er að lýsa er ekki hið varanlega ferli. (Ragnar Baldursson)
 Það Alvald, sem um er talað, er ekki Vegur eilífðarinnar. (Jakob Smári og
 Yngvi Jóhannesson)

Vegur sem þú getur gengið er ekki raunverulegur vegur. (Njörður P.
 Njarðvík)

Það Tao, sem lýst verður með orðum, er ekki hið eilífa Tao. (Sören
 Sörenson)

Kínverski frumtextinn er svo: 道可道非常道。

Glöggir lesendur frumtextans í neðstu línunni veita því athygli að táknið dao 道 kemur fyrir þrisvar sinnum í alls sex tákna setningu. Ef við látum þýðingu dao (og íslenska málfræði) liggja milli hluta um stundarsakir væri bókstafleg merking setningarinnar eitthvað á þessa leið: „dao getur dao ekki stöðugt dao.“ Þrír þýðendanna taka þá túlkunarfræðilegu ákvörðun, eins og flestir hafa raunar hneigst til að gera, að skilja dao nr. 2 sem það að „segja“ eða „lýsa“. Njörður P. Njarðvík velur hins vegar að skilja það sem að „ganga“ sem er athyglisvert og alls ekki fjarri lagi. Því er þó ekki að neita að setning Njarðar í heild verður æði illskiljanleg. Ekki er gott að henda reiður á þeirri staðhæfingu að vegurinn sem hægt er að ganga sé ekki „raunverulegur“ vegur. Höfundarnir fjórir kjósa að skilja setningargerðina þannig að hún feli í sér tilvísunarsetningu og dao nr. 2 afmarki dao nr. 1. Þetta er þó alls ekki nauðsynlegt og raunar er þessi víðtæki skilningur á fyrstu setningunni, að þar sé því haldið fram að ekki sé hægt að lýsa eða fjalla um dao, ekki sjálfgefinn, enda hefur ritið að geyma ýmsar lýsingar á dao.³³ Að sama skapi mælir ýmislegt á móti því að dao nr. 2 hafi merkinguna að „tala“, „segja“ eða „lýsa“, því sú merking var fátíð í ritum frá þessum tíma. Þess í stað væri nær lagi að skilja það líkt og Njörður gerir, þ.e. að „ganga“ eða „fylgja“. Um leið er komist hjá því að gera ráð fyrir tilvísunarsetningu. „Dao getur dao“ mætti útleggja sem staðhæfinguna: „Dao er unnt að fylgja“. Seinni hluta setningarinnar má síðan skilja sem frekari útleggingu á þessu. Þar krefst táknið chang 常 nánari skýringar. Algengt er að þýða það sem „eilíft“ eða „varanlegt“, en eins og Steve Coutinho

eigin leiðir. Hans útleggung, sem trauðla má henda reiður á í ljósi frumtextans, er eftirfarandi: „Tao er máttur hins fyrsta orðs sköpunarinnar. Tao er hið síðasta orð.“

33 Sjá t.d. kafla 4 og 25 þar sem dao er einmitt lýst á margvíslegan hátt.

bendir á fékk táknið ekki þessa merkingu í kínversku fyrr en mörgum öldum síðar þegar farið var að beita því til að tjá hugmyndir í búddískri heimspeki.³⁴ Fram að því hafði það oftast merkinguna „reglulegt“ eða „venjulegt“. Þannig má vel færa rök fyrir því að fyrsta setning *Daodejing*, sú allra frægasta, gæti hljómað eitthvað á þessa leið: „Unnt er að fylgja veginum en hann er enginn venjulegur vegur.“ Með þessu væru höfundar að benda á að dao – vegurinn, leiðin eða hugmyndastefnan sem ritið fjallar um – sé vissulega innan seilingar en að það sé eitthvað meira en hversdagslegur skilningur gefur til kynna: þetta dao er ekkert venjulegt dao. Það má einmitt ekki skilja sem hlutgert fyrirbæri heldur sem náttúrulegar tilhneigingar hlutanna í heildarsambengi, „heimsferlið“, svo tekið sé undir þýðilega þýðingartillögu Ragnars Baldurssonar.

Halldór hefði því alls ekki þurft að blygðast sín fyrir söguna af Temúdjín. Tungumálið sem við notum um það sem hrærist handan við beina reynslu okkar af umhverfinu er annars eðlis en orðin sem vísa beint til hlutanna. Við þurfum að hefja okkur yfir venjulega orðanotkun þegar við fjöllum um heimsferlið. Eins og segir í annarri setningu *Daodejing*: „Unnt er að nefna nafn (þess, þ.e. dao) en það er ekkert venjulegt nafn.“ Það eru í raun einungis skapandi hugsuðir á borð við Halldór Laxness sem geta varpað ljósi á dao með líkingum, myndhvörfum og orðaleikjum eins og hann gerir einmitt í „Temúdjín snýr heim“.

De 德

Eins og fram hefur komið leikur de engu síður mikilvægt hlutverk í *Daodejing* en dao. Að Ragnari Baldurssyni undanskildum hafa íslenskir þýðendur hins vegar veitt því mun minni athygli og í tveimur útgáfum, þ.á m. hinni fyrstu og vinsælustu, er því jafnvel sleppt í titlunum. Mér sýnist að auki að Halldór nefni það hvergi einu orði. Hvað er þá þetta de og til hvers vísar það?

Í fornum kínverskum orðabókum er de 德 sett í samband við það að „eflast“, „rísa“, „þroskast“ eða „það að fá eitthvað“, „ná einhverju

34 Coutinho, 198, nmgr. 21.

fram“. Afleidd nafnorð geta þannig verið „afl“, „kraftur“ eða „geta“. Fyrri merkingarþáttur táknsins, sem hefur nútímaframburðinn „chi“ 彳, er að „taka skref“ eða „feta sig“ sem gefur til kynna athöfn eða viðbrögð.³⁵

De kemur víða fyrir í fornkínverskri heimspeki en þótt það megi almennt skilja sem „afl“ eða „geta“ er nánari merking þess mismunandi, háð því samhengi sem það birtist í, og mætti því e.t.v. kalla (ákjósanleg eða hagfelld) „virkni“. Í konfúsíanismi er það t.d. skilið sem ákveðin „útgeislun“ eða „náðargáfa“ þar sem fyrimenni (junzi 君子) eða vitringar (shengren 聖人) eru talin búa yfir sérstakri hæfni til að hrífa aðra með sér fyrir tilstilli siðfágunar sinnar eða visku. Ástæða þess að de er oft þýtt sem „dygð“ er að mörgum þykir það svipa til gríska hugtaksins „arete“ (ἀρετή) sem vísar til „bestleika“ eins og Svavar Hrafn Svavarsson hefur orðað það.³⁶ Þarna eru án vafa snertifletir en hér þarf að stíga mjög varlega til jarðar í því að leggja að jöfnu de og arete og þar með dygð í siðferðilegum skilningi þess orðs.³⁷ Eins og Hans-Georg Moeller hefur bent á má finna nokkra samsvörun milli de og latneska orðsins „virtus“ sem merkti (karlkyns) „afl“ áður en það tók að hafa þær siðferðilegu tilvísanir sem hugtakið „dygð“ (e. *virtue*, þ. *Tugend*) ber með sér nú á dögum.³⁸ Hvað sem öðru líður er ljóst að hugtakið „dygð“, einkum í nútíma-skilningi þess orðs, á mun betur við um de eins og það er sett fram í konfúsíanískum en í daoískum ritum.

Í *Daodejing* kemur de fram sem tiltekin geta eða ágæti í einstökum eða tilteknum þáttum náttúrunnar í heildarferli (dao) sínu. Á meðan erfitt er að ná utan um dao, því það tilgreinir gjörvalla þá heild tilhneinginga og ferla sem eru að verki í veröldinni, tiltekur de afmarkaðan þátt sem n.k. birtingarform dao. Sumir túlkendur hafa t.d. skýrt samband de og dao sem „mannlegan miðdepil“ eða „fókus“ innan heildarsviðs verðandarinnar.³⁹

Það er því e.t.v. ekki að undra að til hafa verið útgáfur af *Daodejing* sem setja de á oddinn og ætti fremur að kenna við „*De dao jing*“, eins

35 Xu Shen, bindi 1, 264.

36 Svavar Hrafn Svavarsson, „Siðfræði Platons: farsældin og guð“, 55.

37 Sjá nánari umfjöllun mína um de og dygðahugtakið í konfúsíanismi, „Hugsað með Aristótelesi um Konfúsíus og öfugt“, 192–193.

38 Moeller, *The Philosophy of the Daodejing*, 42.

39 Roger T. Ames og David L. Hall, „Philosophical Introduction“, 13 o.áfr.

og nefnt var hér að ofan. Þegar allt kemur til alls kann de að eiga brýnna erindi við okkur mannfólkið – sem og aðrar lífverur – en dao, því það vísar til þeirrar nauðsynlegu hæfni að athafna sig með náttúrulegum en árangursríkum hætti innan heildarviðsins, dao, sem við sem einstakar lífverur getum ekki haft nein áhrif á. *Bókina um taó* mætti því allt eins kenna við *Bókina um de* (eða te, skv. eldri umritun). Í því sambandi er raunar eftirtektarvert að titillinn á íslenskri þýðingu Sörens Sörensonar, *Bókin um dyggðina og veginn*, samræmist túlkun sem setur de á oddinn.

De getur þó vissulega ekki án dao verið, því í *Daodejing*, rétt eins og í öðrum daoískum ritningum, er dao sett fram sem sú „fyrirmynd“ sem de fylgir, eða eins og segir í kafla 21: „Þar sem de ríkir er einungis dao fylgt eftir.“⁴⁰ Dao, sú leið sem náttúran fer í heildarferli sínu, er þar sögð einkennast af mýkt og sjálfsprottu og óþvinguðu verklagi, sjá t.d. kafla 37: „Dao rembist jafnan ekki við verk sín og samt er ekkert verk óunnið.“⁴¹ Hér er lykilorðið wuwei 無爲 sem merkir bókstaflega „aðgerðaleysi“ en ber fremur að skilja sem aðgerð sem þvingar ekki hlutina og ferlin til að ganga gegn náttúrulegum tilhneigingum sínum. Hið daoíska de felur í sér að tileinka sér slíkar aðferðir í daglegri breyttni. De sem hlutbundin birtingarmynd dao í raunverulegum athöfnum er þannig nokkurs konar „mjúkt vald“ eða „áhrifavald“ sem daoistar telja að tryggji hinn besta mögulega árangur í sérhverjum aðstæðum.⁴²

Þótt Halldór gagnrýni viðbót dyggðarinnar í titli Sörens reynist hann þegar öllu er á botninn hvolft veita de meiri athygli en dao. Vissulega fjallar hann meira um dao í þeim skrifum sem snúast gagnert um sjálfa bókina en í skáldverkum sínum er hann þeim mun uppteknari af de skáldsagnapersóna sinna – hvernig þær spila sem best úr stöðu sinni með því að tileinka sér „mjúku“ leiðina, einfaldleika og látleysi.

Bæði í ritdóminum frá 1942 og formálanum frá 1971 vitnar Halldór í kínverska heimspekinginn og rithöfundinn Lin Yutang

40 Þýðing mín.

41 Þýðing mín.

42 Sjá einnig skýringar Ragnars Baldurssonar um de, „Inngangur“, 18. Ragnar notast við orðið „dygd“ fyrir de en tekur fram að það hafi „afleiddar aukamerkingar hjá daoistum, ‘styrkur’ eða ‚vald‘...“ og bætir því við að „Dygdin felst einfaldlega í „aðgerðalausri hegðun eða athöfnum“ sem samræmast náttúrulegum og samfélagslegum ferlum“, 19.

og hefur eftir honum að *Daodejing* sé „speki gamals róna“ eða „old rogue’s wisdom“.⁴³ Hér á Lin vitaskuld ekki við drykkjusjúkan úti-gangsmann heldur kænán lífsreynslubolta sem hefur séð í gegnum yfirborðskennt gildismat samfélagsins, afbyggt það í eigin lífsvið-horfum og mótað með sér sæmilegt kæruleysi eða e.t.v. æðruleysi í garð málefna sem hafa takmarkað vægi í heildarsamhengi.

Þær persónur sem mér sýnast einna helst innblásnar af daoískum hugmyndum og gildum í verkum Halldórs einkennast af hóg-værð, lítillæti, auðmýkt og umburðarlyndi. Þetta er líklega skýrast í „Temúdjín snýr heim“ þar sem fátæki öldungurinn úr fjöllunum, Sing-Sing Hó, birtist sem endurborinn Laozi – eða jafnvel Laozi enn á lífi síðan 1500 árum áður, því gefið er í skyn að hann hafi fundið upp töfradrykk ódaudleikans.

Sing-Sing Hó reynir að telja um fyrir sjálfum Genghis Khan, sannfæra hann um að ganga veg hins mjúka og áreynslulausa sem boðaður er í *Daodejing*, og láta þannig af grimmd sinni og drápfýsn. Þetta blasir allt við. En í öðrum og þekktari sögum Halldórs er líka að finna dularfulla vitringa sem eiga það sameiginlegt að virðast lesandanum áhrifamiklir vegna þess hversu lítið þeir láta fyrir sér fara og bregðast við umhverfi sínu með látlausum en oft árangurs-ríkum hætti, t.d. Jón Prímus í *Kristnihaldi undir jökli* og organistinn í *Atómstöðinni* eins og fjallað er nánar um í öðrum greinum þessa sérheftis.⁴⁴

En það er de, birtingarmynd dao í veruleikanum, einkum í fólki og mannlegum aðstæðum, sem öðru fremur fangar athygli Halldórs

43 Þetta orðalag er t.d. að finna í eftirminnilegri bók Lin Yutang, *The Importance of Living*, 105 og víðar.

44 Sjá greinar í þessu hefti eftir Bergljótu S. Kristjánsdóttur, Kristínu Nönnu Einarsdóttur, Halldór Guðmundsson og Pétur Pétursson. Þess má geta að Bergljót setur fram þá athyglisverðu tilgátu að Halldór hafi haft kynni af verkinu sem kennt er við daoíska hugsuðinn Zhuangzi, hugsanlega fyrir tilstilli rithöfundarins Lin Yutang. Mér þykir ekki ólíklegt að nafnlaus organistinn í *Atómstöðinni* sé að einhverju leyti innblásinn af sögunni af Hundun sem fram kemur í 7. kafla ritins *Zhuangzi*. Hundun 渾沌 merkir eitthvað í líkingu við „óreiðu“ en ber að skilja sem einkennalaus, óræða og fullkomlega aðlögunarhæfa frumveru. Í *Zhuangzi* er sagt frá því að Hundun hafi ávallt tekið vel á móti ólíkum gestum sínum og stöðugt lagað sig að þeirra þörfum. Þegar gestirnir hugðust launa Hundun gestrisnina með því að bora í hann göt eða skilningarvit eins og manneskjur hafa – en sem hann hafði ekki sjálfur – leið ekki á löngu þar til hann var allur. Í stuttu máli fólst de Hundun í fullkominni óhlutrægni sem gerði honum kleift að taka vel á móti hverjum sem er og laga sig jafnóðum að þörfum allra. Um leið og hann hafði fengið skilningarvit sem beindu honum í ákveðnar áttir týndi hann þessum hæfileika og þar með var aðlögunarhæfni frumverunnar Hundun fyrir bfi.

– án þess þó að hann nefni það nokkru sinni á nafn. Að fylgja de krefst þess að við gerum róttækan umsnúning á gildismati okkar og tileinkum okkur visku sem kann í fyrstu að virðast mótsagnarkennd en er það ekki þegar betur er að gáð.

Þegar öllu er á botninn hvolft kann svo að vera að mestum árangri í þágu lífsins nái þeir sem einmitt láta minnst á sér bera og koma einna helst fyrir sjónir sem ómerkilegir gamlir rónar sem eru algerlega úti á þekju, kannski eins og rödd *Daodejing* talar um sjálfa sig í kafla 20 sem mér hefur ávallt verið mjög hugleikinn og fær mig jafnan til að hugsa til niðursetningsins Ólafs Kárasonar í *Heimsljósi*:

Almenningur hefur allur eitthvað fyrir stafni

Ég einn er fávís eins og fifl

Ég einn er frábrugðinn öðrum mönnum

Og met móðurnæringuna mest.⁴⁵

Lokaorð

Eins og gildir um aðra túlkendur og skýrendur *Daodejing*, þ.á m. Halldór Laxness, hef ég hér farið fleiri orðum um dao en de, enda þótt ritið minni okkur á strax í upphafi að erfitt sé að koma orðum að hinu fyrrnefnda. Það er í raun þessi vangeta okkar að setja fram lýsingar á því sem það stendur fyrir sem hefur einna helst vakið áhuga þeirra sem um það hafa fjallað. Í þeirri umfjöllun hefur de viljað gleymast eða a.m.k. hverfa að mestu í bakgrunninn. Sú staðreynd er ekki síst áhugaverð í ljósi þeirrar áminningar sem við finnum í *Daodejing* að veita því athygli sem minnst ber á í daglegu lífi okkar en þó er ekki hægt að vera án. Sú tilhneiging okkar að veita dao meiri athygli en de kann að vera af sama meði.

Í *Daodejing* eru tekin fjölmörg dæmi um það sem við leiðum sjaldnast hugann að en skipta þó höfuðmáli, t.d. öxulgatið sem hjól þarf til að geta snúist, tómið í drykkjarílátum eða vistarverum sem gerir okkur kleift að nýta þau sem slík, hvílfín sem mótar frjósaman dal og kvenskautið sem er forsenda þess að ala nýtt líf. Þessi tóm, göt,

⁴⁵ Laozi, *Ferlið og dygðin*, 20.

skortur á efnislegri fyllingu, eru hin hliðin á veruleikanum sem við hneigjumst til að sniðganga. Þau samrýmast jafnframt þeim mýkri og eftirgefanlegri tilhneigingu sem *Daodejing* leggur áherslu á að við tileinkum okkur og eru jafnframt grundvallarforsendur mannvænlegs samfélags: hógværd, látleysi, nægjusemi, friðsæld, íhlutunarleysi og athafnir sem vinna með náttúruferlinu frekar en á móti því. Margar af eftirminnlegustu skáldskaparpersónum Halldórs Laxness bera einmitt með sér einkenni af þessu tagi og í ódauðlegum lýsingum skáldsins á þeim gegna þær mikilvægu hlutverki í samfélagi okkar sem nánast tímalausar fyrirmyndir.

Þannig getur *Daodejing* jafnvel haft a.m.k. óbein og jákvæð áhrif á íslenskt samfélag og umræðuna um þá tegund gildismats sem við teljum ákjósanlegt og eftirsóknarvert meðal samfélagsmeðlima. Allir þýðendur ritsins eiga þannig lof skilið fyrir að kynna íslenskum lesendum og hugsuðum þessar dýrmætu hugmyndir og sömuleiðis Halldór fyrir að glæða hugmyndirnar lífi í sögupersónum sínum. Þessar hugmyndir verða þó þróttmeiri og dýpri þegar ekki er þýtt úr millimálum, heldur beint úr frummálinu. Þýðing Ragnars Baldurssonar er því tvímælalaust sú þýðing sem áhugasamir lesendur um *Daodejing* ættu helst að kynna sér ef þeir vilja komast sem næst þeim hugmyndum sem frumtextinn hefur fram að færa. Þótt nokkuð sé til í þeim staðhæfingum Halldórs að „aungvar tvær þýðingar [væru] eins, hvorki að orðalagi né hugsunarhætti, og eingin vestræn gerð bókarinnar væri mótsagnalaus í sjálfri sér“ og að „ekki sé unt að þýða Taoteking nema að takmörkuðu leyti“⁴⁶ hefur það svo sannarlega ekki í för með sér að allar þýðingar séu jafngildar. Ragnar er eini íslenski þýðandi *Daodejing* sem getur veitt innsýn í þau úrlausnarefni sem fylgja því að glíma við frumtextann. Um það hefur hann ritað:

Oft er margræðni textans vafalítið viljandi því að kínverskir hugsuðir töldu oft kost að haga orðum sínum með þeim hætti að merking þeirra væri opin fyrir túlkun. Ein og sama fullyrðingin getur falið í sér margar merkingar sem í fljótu bragði virðast ósamrýmanlegar en sýna í raun mismunandi sjónarhorn á viðfangsefnið.⁴⁷

46 Halldór Laxness, „Taoteking sem þýðingarvandamál“, 132 og 136.

47 Ragnar Baldursson, „Um þýðinguna“, 212.

Ekki er að efa að fornkínverskan dregur fram margræðni mannlegs tungumáls öðrum málum fremur. En í fágúðum skáldskap á borð við þann sem Halldór Laxness skildi eftir sig er einnig að finna boðskap sem ofangreind lýsing Ragnars gæti engu síður átt við. Og alveg eins og gildir um þýðingu á texta *Daodejing*, þá er það ekki svo að þótt orða megi slíkan boðskap með ýmsum hætti að hann megi orða hvernig sem er.

HEIMLDIR

- Ágúst H. Bjarnason. *Yfirlit yfir sögu mannsandans: Austurlönd*. Reykjavík: Sigurður Kristjánsson, 1908.
- _____. *Saga mannsandans. II. Austurlönd*. Reykjavík: Hlaðbúð, 1949.
- Ames, Roger T. og David L. Hall. „Philosophical Introduction“. *Daodejing*. „*Making This Life Significant*“. *A Philosophical Translation*, 11–54. New York: Ballantine Books, 2003.
- Bebel, Damian J. og Shannon M. Fera. „Comparison and Analysis of Selected English Interpretations of the Tao Te Ching“. *Asian Philosophy* 10; 2 (2000): 134–147.
- Bókin um Tao*. Þýð. Gunnar Dal. Hafnarfjörður: Íslendingasagnautgáfan, 1998.
- Coutinho, Steve. *An Introduction to Daoist Philosophies*. New York: Columbia University Press, 2014.
- Gao Xiuqin 高秀芹 (ritst.), *Zhongguo zhexue shi* 中国哲学史 [Kínversk heimspeki-saga]. Beijing: Beijing daxue chubanshe, 2001.
- Geir Sigurðsson. *Confucian Propriety and Ritual Learning. A Philosophical Interpretation*. Albany: State University of New York Press, 2015.
- _____. „Hugsað með Aristótelesi um Konfúsíus og öfugt: um konfúsíanisma og dyggðasiðfræði“. Í *Hugsað með Aristótelesi*, ritstj. Svavar Hrafn Svavarsson og Eiríkur Smári Sigurðarson, 179–196. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2018.
- _____. „Hver var Lao Tse og var hann í raun og veru til?“ *Vísindavefurinn* (2011): <https://www.visindavefur.is/svar.php?id=59301>
- Halldór Laxness. *Alþýðubókin*, 3. útgáfa. Reykjavík: Helgafell, 1949.
- _____. „Bókin um veginn. Lao Tze: Tao teh king eða bókin um dyggðina og veginn. Íslenzkað hefur S. Sörenson. Reykjavík 1942. Helgiritautgáfan.“ *Tímarit Máls og menningar* 5; 3 (desember 1942): 281–284.
- _____. „Formálsorð“. Lao-tse. *Bókin um veginn*, 3. útgáfa. Þýð. Jakob Jóh. Smári og Yngvi Jóhannesson, 5–12. Akranes: Hörpuútgáfan, 1990.
- _____. „Taoteking sem þýðingarvandamál“. *Seiseijú, mikil ósköp*, 128–141. Reykjavík: Helgafell, 1977.
- _____. „Temúdjín snýr heim. Smásaga“. *Tímarit máls og menningar* 4; 1 (janúar–apríl 1941): 23–40.

- Huang, Kuan-yun. *The Lost Texts of Confucius's Grandson. Guodian, Zisi, and Beyond*. Hong Kong: The Chinese University of Hong Kong Press, 2023.
- Lao-tse. *Bókin um veginn*, 3. útgáfa. Jakob J. Smári og Yngvi Jóhannesson þýddu. Akranes: Hörpuútgáfan, 1990.
- Lao Tze. *Tao te king eða bókin um dyggðina og veginn*. Sören Sörenson þýddi. Reykjavík: Helgiritauútgáfan, 1942.
- Lao Tzu. *Bókin um veginn og dyggðina*. Njörður P. Njarðvík íslenskaði. Reykjavík: JPV útgáfa, 2004.
- Laozi. *Ferlið og dygðin*, 2. útgáfa. Ragnar Baldursson þýddi. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2015.
- Lai, Karyn. *An Introduction to Chinese Philosophy*, 2. útgáfa. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Lau, D. C. „Introduction“. *Tao Te Ching*, 2. útgáfa. Þýð. D. C. Lau, ix–xl. Hong Kong: Chinese University Press, 1989.
- Lin Yutang. *The Importance of Living*. New York: Reynal & Hitchcock, 1937.
- Moeller, Hans-Georg. *The Philosophy of the Daodejing*. New York: Columbia University Press, 2006.
- Ragnar Baldursson. „Inngangur“. Laozi. *Ferlið og dygðin*, 2. útgáfa. Ragnar Baldursson þýddi, 9–30. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2015.
- _____. „Um þýðinguna“. Laozi. *Ferlið og dygðin*, 2. útgáfa. Ragnar Baldursson þýddi, 211–213. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2015.
- Svavar Hrafn Svavarsson. „Siðfræði Platons: farsældin og guð“. Í *Hugsað með Platoni*, ritstj. Svavar Hrafn Svavarsson, 47–65. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2013.
- Tanner, Harold M. *China. A History. Volume 1. From Neolithic Cultures through the Great Qing Empire*. Indianapolis og Cambridge: Hackett Publishing Company, 2010.
- Vegurinn og dygðin: valkaflar úr bókinni Zhuang-zi. Skúli Magnússon þýddi. Reykjavík: Menningarsjóður, 1969.
- Xu Shen 許慎. *Shuowen jiezi* 說文解字. 2 bindi. Changsha: Yuelu shuhui, 2001.

ÚTDRÁTTUR

Ónefnanlegt dao og ónefnt de: Um túlkun Halldórs Laxness á *Daodejing*

Hið kynngimagnaða grundvallarrit daoismans, *Daodejing*, eða *Bókin um veginn* eins og hún er betur þekkt á íslensku, var Nóbelskáldinu Halldóri Laxness hugleikið verk sem virðist hafa haft nokkur áhrif á hugsun hans allt frá því að hann var ungur maður, enda er spor þess víða að finna í ýmsum skáldsagnarpersónum hans. Um það eru tekin dæmi í greininni en hér er þó einkum einblínt á fáein skrif hans þar sem hann leitast gagnert við að útskýra og túlka ritið. Fjallað er um hinar fimm íslensku þýðingar sem gerðar hafa verið á þessum torræða texta og nokkur samanburður gerður á þeim. Meginumfjöllunin felst í tilraun til að gera fræðilega grein fyrir tveimur meginhugtökum ritsins, dao og de, og á grundvelli þeirrar umfjöllunar færð rök fyrir því að þótt Halldór hafi haft megináhuga á hinu fyrrnefnda er það einkum hið síðara sem endurhljómar í skáldverkum hans, þótt hann hafi sjálfur aldrei nefnt það á nafn.

Lykilorð: Halldór Laxness; daoismi; *Daodejing*; *Bókin um veginn*; dao; tao; de

ABSTRACT

**Unnameable dao and unnamed de:
On Halldor Laxness's Interpretation of the *Daodejing***

The spellbinding Daoist classic, the *Daodejing*, exerted considerable influence on the Nobel laureate Halldór Laxness, apparently since his very early years. Traces of the philosophy found in this text can be found in many of his literary works, especially in relation to his most memorable characters, and some such examples are mentioned in this article. Its main focus, however, are the few and short writings in which he explicitly sought to explain and interpret this ancient Chinese text. In the context of his interpretations, the existing five Icelandic translations of the *Daodejing* are discussed and some comparison made between them. The main argument of this article rests upon my attempt to provide a philosophical interpretation of its two main notions, dao and de, from which I proceed to show that while Laxness was mainly interested in the former of the two, it is actually the latter that mainly resounds in his literary works, even though he never mentioned it explicitly.

Keywords: Halldór Laxness; Daoism; *Daodejing*; dao; de